

Ako sa rodí pád

Jana KESSELOVÁ

Abstrakt

Cieľom štúdie je opísať a vysvetliť vývin gramatickej kategórie pádu u detí raného veku (do troch rokov) hovoriacich po slovensky a výsledky uviesť do vzťahu k poznatkom zo zahraničnej literatúry. Výskum využíva kvalitatívnu metódu (transkripty audiovizuálnych nahrávok komunikácie 3 detí v prirodzenom prostredí) a kvantitatívnu metódu (diagnostika 1065 detí pomocou gramatického subtestu testu TEKOS II). Vývin pádu nemá štádiálnu, ale skôr graduálnu povahu. V troch rokoch prototypové jadro pádového systému používajú takmer všetky deti (podľa rodičovského hodnotenia 90 % detí). Do troch rokov dieťa hovoriace po slovensky používa všetky pádové tvary, avšak len niektoré pádové významy (preferenčne v sémantických kategóriách lokalizovanosť, predmetnosť, sociatívnosť a prospechovosť).

Kľúčové slová

pád, raný vek, ontogenéza reči, slovenský jazyk, kvalitatívny výskum, kvantitatívny výskum

Kontakt

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
jana.kesselova@unipo.sk

Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0129/12 Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku.

1 Úvod

Skúmať osvojovanie si pádového systému v ranom veku znamená skúmať utváranie insitného jazykového vedomia dieťaťa z hľadiska jednej z podstatných črt flektívneho jazyka. Ako je známe, vo flektívnom type jazyka je pád gramatickou kategóriou s vysokou mierou heterogénosti. Heterogénosť je jednak dôsledkom vzťahov asymetrického dualizmu výrazu a významu (s takými podobami, akými sú pádový synkretizmus, pádová synonymia, pádová homonymia a pádová synonymia); jednak dôsledkom nehomogénosti tvarovej sústavy. J. Dolník (2005, s. 194) sústavu slovných tvarov vymedzuje ako nehomogénnu vtedy, keď zahŕňa triedy tvarov s príznakmi narúšajúcimi rovnorodosť, ako aj jedinečné tvary; napr. *strom* : *stromy* – *ker* : *kry* (synkopa), *dlane* : *dlaní* – *ulice* : *ulíc* (synkretickosť koreňovej morfémy), *človek* : *ľudia* (supletivizmus) a pod. Na rozdiel od prevládajúcich pohľadov vysvetľujúcich nehomogénosť tvarovej sústavy slovenčiny na báze jej typologickej nejednotnosti, J. Dolník (tamže) v nehomogénosti vidí dôsledok stretu rozličných záujmov nositeľov jazyka, prejavujúcich sa (aj) vo vzťahu k slovným tvarom. Ide o záujem, (1) aby slovné tvary boli priezračné, čo súvisí s ich dobrou per-

cepciou a identifikáciou; (2) aby slovné tvary boli pravidelné, čo súvisí s ich osvojovaním si, uchovávaním v pamäti a utváraním, resp. rekonštrukciou, (3) aby slovné tvary boli náležite operatívne, t. j. aby fungovali ako dispozičné alebo viacmenej automaticky utvárané jednotky. Tieto záujmy nositeľov jazyka sa podľa J. Dolníka (tamže) premietajú do princípov, ktoré sú v základe stavby a dynamiky slovných tvarov: (1) princíp opozičného homomorfizmu, (2) princíp analógie a (3) princíp ekonómie.

V tejto štúdii budeme pád skúmať ako súčasť funkčno-sémantickej kategórie relačnosť, t. j. ako súčasť lexikálnych a gramatických prostriedkov so spoločnou funkciou a sémantikou – byť jazykovým znakom relácie. Lingvistický lexikálno-gramatický prístup je podporený psychologickým prístupom, podľa ktorého aj lexikálne, aj gramatické prostriedky istých významov sa objavujú vo vedomí dieťaťa v rovnakom ontogenetickom čase (Gvozdev, 1961).

V súvislosti s výskumom pádu sa vynára viacero otázok. Jedna časť súvisí so základným výskumom detskej reči. V centre tohto prístupu sú otázky:

- (1) čo dieťa hovorí (postupnosť vo vývine gramatickej kategórie pádu, preferenčne osvojované jadro pádového subsystému v ranom veku, vzťah pádu k osvojovaniu si ostatných prostriedkov patriacich do funkčno-sémantickej kategórie relačnosť);
- (2) ako dieťa tvorí pádové tvary (status tzv. dysgramatizmov, vzťah medzi imitáciou a vlastnou aktivitou dieťaťa pri produkcii slovných tvarov, princípy konštituovania pádových tvarov);
- (3) prečo dieťa pádové tvary hovorí (táto otázka posúva výskumný záujem od formálnej a sémantickej morfológie k morfopragmatike, t. j. ku skúmaniu, či sú pádové tvary v ranom veku preferenčne používané na dosiahnutie istého komunikačného zámeru dieťaťa).

Druhú líniu predstavuje aplikovaný výskum, ktorý otvára otázku využiteľnosti poznatkov o osvojovaní si pádového systému v logopedickej diagnostike a terapii.

Tretí prístup reprezentujú otázky nasmerované na explanáciu jazyka. Vychádzame z predstavy, že „adekvátny je taký opis jazykového systému, ktorý je zlučiteľný s vysvetlením osvojovania si jazyka (Dolník, 2005, s. 40). Prikláňame sa k predstave, že odpoveď na otázku, ktoré významy vyjadrované morfológickými ukazovateľmi majú centrálné miesto v gramatickom priestore, dáva práve pozorovanie ontogenézy reči (Mikluš, 1999, s. 10).

2 Výskumná otázka

Túto štúdiu orientujeme na výskumnú otázku uvedenú v časti (1). V centre pozornosti je (a) poznanie postupnosti v produkcii pádových tvarov v ranej ontoge-

néze reči dieťaťa hovoriaceho po slovensky¹ a (b) modelovanie preferenčne osvo-
jovaného (prototypového) jadra pádového systému v slovenčine.

3 Metódy výskumu a výskumná vzorka

Štúdia sa zakladá na kombinácii metód kvalitatívneho a kvantitatívneho vý-
skumu. Empirickým východiskom kvalitatívneho výskumu ontogenézy reči je tri-
modálny korpus,² spájajúci obrazové a zvukové dáta videozáznamu s dátami
transkriptu (ukážka je dostupná na [http://www.laboratorium.detskarec.sk/
ukazka.php](http://www.laboratorium.detskarec.sk/ukazka.php)). Vďaka tomu jazykové dáta nie sú „zbavené“ kontextu. Kontextová
interpretácia rečových prehovorov je nevyhnutná preto, že dieťa si v ranom štádiu
ontogenézy význam slov osvojuje tak, že vstupuje do konkrétneho, hmatateľného
vzťahu so svetom, ktorý ho obklopuje, a dospelý ho ním slovne sprevádza. Poro-
zumenie významu slov je v ranom štádiu ontogenézy nanajvýš kontextovo pod-
mieneným porozumením. Kvalitatívnu metódu predstavuje kolektívna prípadová
štúdia troch detí v čase od produkcie prvého slova do 36 mesiacov.

Zistenia, ku ktorým sme dospeli kvalitatívnou metódou, sa overujú kvantitatív-
nou metódou na vzorke 1065 detí. Ide o matematicko-štatistické vyhodnotenie
dát získaných pomocou skriningového nástroja Test komunikačných schopností (TE-
KOS II)³, ktorý je slovenskou verziou medzinárodne používaného skriningového ná-
stroja CDI (MacArthur-Bates Communicative Development Inventories). Gramatický
subtest TEKOS-u II obsahuje 15 položiek týkajúcich sa pádu. Informácie o rečovom
vývine dieťaťa podávajú rodičia, a to výberom z dvoch možností uvedených v teste
(dieťa príslušný pád používa – nepoužíva). Test komunikačných schopností je dostup-
ný jednak v elektronickej verzii ([http://www.laboratorium.detskarec.sk/
tekos2.php](http://www.laboratorium.detskarec.sk/tekos2.php)), jednak ako súčasť monografie S. Kapalkovej a kolektívu *Hodnotenie komunikač-
ných schopností detí v ranom veku* (2010).

¹ Výsledky porovnávacieho výskumu ontogenézy pádu v turečtine, fínčine, estónčine, chorvátčine, ruštine,
rakúskej nemčine, taliančine a španielčine predstavuje monografia *Development of Nominal Inflection in First
Language Acquisition: A cross-Linguistic Perspective* (Eds: Ursula Stephany, M. D. Voeikova 2009).

² Archív audiovizuálnych nahrávok a transkriptov so štandardným transkripčným systémom CHAT pre program
CHILDES je výskumným materiálom Virtuálneho laboratória detskej reči (<http://laboratorium.detskarec.sk/>).
Tvorba archívu je dlhodobý a časovo mimoriadne náročný proces. Pre túto štúdiu som z databázy vybrala
nahrávky a transkripty z obdobia, keď tri sledované deti mali od 11 do 36 mesiacov. Databáza transkriptov sa
postupne kompletizuje a dáta sa výskumne využívajú v rámci riešenia grantových projektov Vega 1/2228/05
(2005–2007) a Vega 1/0129/12 (2012–2014) pod vedením D. Slančovej.

³ Test TEKOS I a II je výsledkom výskumu pod vedením S. Kapalkovej (riešiteľky: D. Slančová, I. Bónová,
J. Kesselová, M. Mikulajová, S. Zajacová). Výskum sa uskutočnil vďaka Agentúre na podporu výskumu
a vývoja na základe zmluvy č. APVV 0044-06. Testy TEKOS I a II, výklad procesu tvorby, štandardizácie, zhod-
notenie reliability, validity a normy sú obsiahnuté v monografii S. Kapalkovej a kolektívu *Hodnotenie komu-
nikačných schopností detí v ranom veku* (2010). Dáta, ktoré sa v tejto štúdii analyzujú kvantitatívne, boli
zobierané výskumným tímom v čase riešenia grantu APVV 0044-06 v rokoch 2007–2010.

4 Kritériá na posudzovanie pádových tvarov v ranej ontogenéze reči

Výskum pádu v štádiu prvotného utvárania gramatických tvarov vyžaduje presné kritériá na posudzovanie, čo z rečovej produkcie dieťaťa už možno pokladať za skutočné gramatické tvary substantív. Za rozhodujúce kritérium, aby sme produkovanej jednotke prisúdili status gramatického tvaru, pokladáme, aby celkový kontext dialógu, reč orientovaná na dieťa, stupeň vývinu reči dieťaťa i jeho neverbálne prejavy poskytli dôkazy na jednoznačnú interpretáciu gramatického tvaru (hoci dieťaťom produkováný gramatický tvar nie je, prirodzene, fonologicky totožný s cieľovým gramatickým tvarom v jazykovom systéme slovenčiny). Uvedené kritériá ilustrujeme príkladom slovnej jednotky *babu* a *bubu*. Porovnajme kontexty, v ktorých sa obe produkované jednotky vyskytli.

Ukážka transkriptu 1

%gpx: Martin podíde k mame.
 *MAR: O [=! vokalizuje].
 *MAR: **bubu bubu!**
 *MOT: ešte ešte bublinu?
 *MOT: no dobre tak ešte urobíme bublinu.
 %act: mama vyfukuje bubliny.
 %gpx: Martin máva rukami.
 *MAR: O [=! smeje sa].

vek: 1;03.00

Ukážka transkriptu 2

*MOT: čo je to Martinko?
 *MAR: **babu.**
 *MOT: bába áno to je bába.
 *MAR: baba.

vek: 1;03.00

Za akuzatív pokladáme tvar *bubu* (=bublinu) na základe relačnej morfémy *-u* a súhlasnej neverbálnej reakcie dieťaťa jednak na matkinu slovnú interpretáciu detskej výpovede, jednak na jej konanie stimulované prehovorom dieťaťa. Tvar *bubu* sme zaznamenali v čase, keď dieťa produkuje i ďalšie tvary akuzatívu (*da du-du* ako žiadosť i ponuka, *babu* v iterácii repliky dospelého *operieme bábu*). Na rozdiel od toho tvar *babu* z ukážky 2 ako akuzatív nehodnotíme. Replika bola síce zachytená v tom istom chronologickom veku (1;03.00), keď sa prvé tvary akuzatívu už objavili, avšak nie je splnené kontextové kritérium. Produkováný tvar *babu* považujeme za fonologický variant substantiva *bába* (zachytené fonologické realizácie sú *babu/babo/baba*).

Pádové tvary neinterpretujeme v protoslovách⁴ (Kesselová, 2008, s. 129), v rutínach (dieťa si ich osvojuje ako textový prefabrikát a pádový tvar nielenže nie je výsledkom aktívnej produkcie dieťaťa, ale hlavne chýba dôkaz, že dieťa produkovateľnému gramatickému tvaru rozumie) a v jednoslovných pragmaticky neidentifikovateľných výpovediach.⁵ V prípade pádového synkretizmu postupujeme podľa kontextového kritéria, napr. výraz *ajo* (=auto) v odpovedi na otázku *A čo ideš postaviť z kociek?* pokladáme za akuzatív. Pri posudzovaní pádových tvarov berieme do úvahy i princíp rečového okolia dieťaťa. Ak dieťa vysloví napr. *tati*, napriek tomu, že tvar obsahuje i-ový komponent odkazujúci na vokatív, tvar hodnotíme ako základný (pomenovací, teda nominatív) z dôvodu, že označenie *tati* sa vyskytuje ako pomenovací tvar v reči orientovanej na dieťa (*tati áno tam je tati*). I-ový komponent ako samotný formálny indikátor nie je dostatočný na interpretáciu vokatívu. Princíp rečového okolia uplatňujeme aj v prípade posudzovania tvarov, v ktorých dieťa uplatňuje normu nárečia používaného v rečovom okolí dieťaťa. Gramatický tvar, ktorý dieťa opakuje v rozsahu do 5 replík po dospelom, kódujeme osobitne ako iterovaný tvar.

Podobné kritériá sa pri skúmaní ontogézy pádu používajú aj v zahraničných výskumoch. Eiesenbeissová a kol. (2008, s. 370) uvádzajú ako najdôležitejšie tieto tri kritériá: (1) Pádová forma je použitá v náležitom kontexte, ktorý svedčí o tom, že dieťa rozumie významu použitého gramatického tvaru. (2) Pádová forma kontrastuje minimálne s jedným tvarom tej istej lexémy, čo možno pokladať za dôkaz, že dieťa začína rozlišovať slovo ako pomenovaciu jednotku a gramatický tvar slúžiaci aj na vyjadrenie vzťahu. (3) Pádová koncovka je použitá najmenej v troch rozličných slovách, čo poskytuje dôkaz, že príslušný morfológický model tvorenia gramatického tvaru je u dieťaťa produktívny. Práve produktivnosť má zásadné konzekvencie pre teoretický výklad povahy osvojovania si jazyka (známy protiklad prístupov „nature versus nurture“).

⁴ Za protoslová (prvotné „akoby slová“) pokladáme také zvukové komplexy, ktoré sú zreteľne vymedzené pauzami a ktorými dieťa vstupuje do verbálnej interakcie s dospelým, avšak ani v súhre s kontextom nemajú pre príjemcu jednoznačne interpretovateľný význam. Ide o ohraničené zvuky, ktoré dieťa zreteľne produkuje buď ako reakcie na podnety dospelého, alebo ako kontaktné stimuly orientované na dospelého, no ich význam príjemca interpretuje arbitrárne, teda podľa aktuálneho situačného kontextu a neverbálnych prejavov dieťaťa (napr. zvuk pripomínajúci slabiku *ma/me* dospelý podľa okolností interpretuje raz ako *malý*, inokedy *má* alebo *macík*). Protoslová sú predstupňom prvých slov dieťaťa, prechodným štádiom medzi hrkútaním a džavotáním na jednej strane a prvými slovami na strane druhej. Od hrkútania a džavotania ich odlišuje zvuková podoba artikulovaných hlások a funkcia; od prvých slov zasa fakt, že protoslová nie sú konvenčne používaným jazykovým znakom.

⁵ Ak dieťa povie *dú* a pritom ukáže na pohár s džúsom, výpoveď pokladáme za komplexnú a neidentifikovateľnú, pretože nie je zjavné, či zámerom dieťaťa je konsitučná informácia *to je džús* alebo výzva *daj mi džús*. Preto nemožno presne rozlíšiť tvar akuzatívu od nominatívu.

5 Osvojovanie pádu: výsledky kvalitatívnej metódy

Eiesenbeissová a kol. (2008, s. 370) uvádzajú výsledky štúdií, z ktorých vyplýva, že chronologický vek, v ktorom dieťa začína produkovať pád, sa líši v závislosti od morfológického typu jazyka. V prehľadovej štúdii sa uvádza, že najskôr možno pád pozorovať v reči detí osvojujúcich si aglutinačné jazyky (v turečtine 1;03, vo fínčine ešte skôr 1;00 – 1;01). Deti osvojujúce si slovanské a baltské jazyky (slovenčina do výskumu zahrnutá nebola – pozn. J. K.) pád začínajú používať o niečo neskôr (1;9) a v jazykoch, v ktorých sú formálne ukazovatele pádu vyjadrené perifrasticky a pomocou člena najneskôr (2;2 – 2;3). Na druhej strane, výskumná štúdia M. Voetikovej a W. Dresslera (2002) založená na komparácii dvadsiatky jazykov patriacich k slovanským, baltským, ugrofínskym a germánskym jazykom uvádza, že bez ohľadu na morfológický typ jazyka dieťa v osvojovaní si pádu prechádza tromi vývinovými etapami: (1) premorfológickou, (2) protomorfológickou a (3) etapou blízkou morfológii reči dospelých (adult-like morphology). V premorfológickej etape dieťa neprodukuje žiadne gramatické tvary, používa základné (pomenúvacie) podoby, prípadne mechanicky naučené tvary (rote-learned forms). Prvé opozície a miniparadigmy (opozície minimálne z troch tvarov s tým istým tvarotvorným základom) signalizujú prechod do štádia protomorfológie. Zo vzorky 10 000 rodičovských reflexií vyplynulo, že prvé opozície sa v ruštine objavujú okolo 31. mesiaca u chlapcov a okolo 27. až 28. mesiaca u dievčat. V tomto štádiu sú paradigmy slov nekompletné, objavujú sa prototypové sémantické špecifikácie a pády vo svojich prototypových syntaktických funkciách. Napokon, v štádiu akoby dospeljej morfológie sa paradigmy kompletizujú, avšak ešte dlho nie sú celkom ekvivalentné s paradigmami reči dospelých (používajú sa všetky pády, avšak len v niektorých sémantických špecifikáciách).

Podľa A. N. Gvozdeva (1961) a J. Pačesovej (1972) si vo flektívnom jazyku dieťa osvojuje pády postupne v týchto opozíciách:

- a) nominatív a akuzatív;
- b) akuzatív a genitív s významom partitívnosti;
- c) datív s funkciou sekundárneho objektu;
- d) lokál s miestnym významom;
- e) inštrumentál prostriedku.

Toto poradie (nominatív, akuzatív, genitív, datív, lokál, inštrumentál) je zhodné s poradím pádov zoradených podľa frekvencie výskytu v reči dospelých (Mistrík, 1985, s. 69).

Do kontextu jestvujúcich poznatkov zaradíme výsledky pozorovania rečovej ontogenézy detí hovoriacich po slovensky. Východiskom je najprv kvalitatívna analýza dát z transkriptov rečových prejavov troch detí.

V čase rodiacej sa schopnosti detí používať pádový systém slovenčiny pozorujeme u troch sledovaných detí výrazné individuálne rozdiely, a to:

- v čase, keď sa objavujú prvé tvary akuzatívu (13. až 19. mesiac);⁶
- v počte produkovaných pádových tvarov počas hodinovej komunikácie s dospelými;
- vo vývinovej trajektórii v období do 36. mesiaca;⁷
- v schopnosti kombinovať pádové tvary v jednej výpovedi;⁸
- vo frekvencii a sčasti aj preferencii výskytu pádov (v tom zmysle, že centrálné pády nominatív a akuzatív sú preferenčne produkované všetkými deťmi, avšak v produkcii ostatných pádov dosahuje každé dieťa individuálne poradie i frekvenciu).

Z hľadiska vonkajších, perцепčne ľahko prístupných a dobre identifikovateľných indikátorov vývinu reči dieťa (chronologický vek, frekvencia, kombinatorika pádových tvarov v jednej výpovedi, dĺžka prehovoru) vystupujú do popredia individuálne rozdiely medzi deťmi. Kvalitatívna štúdia poskytuje detailný obraz o individuálnej vývinovej trajektórii, umožňuje skúmať vzťahy medzi produkovanými jednotkami, avšak takto získané dáta nemožno použiť na štatistickú inferenciu (zovšeobecniť na populáciu či vytvoriť predstavu o „priemernom“ vývine). Podľa P. Gavoru (2006, s. 173) reprezentatívnosť nie je cieľom kvalitatívneho výskumu, ale priam jeho protikladom.

Metodológiu, pomocou ktorej sa k zisteniam dopracúvame, pokladáme za rozhodujúcu pri komparácii výsledkov získaných z rozličných jazykov. Eiesenbeissová a kol. (2008, s. 382) s odkazom na štúdiu N. Gagarinovej a M. Voeikovej (2009) uvádzajú, že priemerný vek, v ktorom sa u detí hovoriacich slovanským alebo baltickým jazykom objavujú prvé pádové opozície, je 1;9. Podľa nášho názoru je problematické hovoriť o priemernom veku, keďže citovaná štúdia poskytuje dáta pochádzajúce z longitudinálneho výskumu 4 monolingválnych detí hovoriacich po rusky. Z hľadiska nášho prístupu k výskumným metódam „spriemerňovanie“ dát z kvalitatívneho výskumu prináša sporné výsledky jednak preto, že za priemerom sa stráca individuálny vývinový rozptyl, ale i preto, že vývoj reči je skôr graduálny než štádiálny (pozri výsledky kvantitatívneho výskumu v časti 6).

Na druhej strane, napriek individuálnym zvláštnostiam u každého z troch sledovaných detí pozorujeme rovnakú tendenciu. Vo vývine pádu možno rozlíšiť dve zreteľné etapy:

⁶ O začiatkoch utvárania pádového systému možno podľa našej mienky hovoriť až vtedy, keď jestvuje aspoň jeden binárny protiklad pádov

⁷ Každé z troch sledovaných detí má svoju vývinovú líniu: U Martina pozorujeme prudký nárast počtu pádových tvarov, ktorý sa v 19. mesiaci „zlomí“ a ďalej vývin reči napreduje výrazne pomalším tempom; naopak, u Niny sa do 19. mesiaca pádové tvary objavujú len zriedkavo, po 19. mesiaci pozorujeme prudký nárast produkcie pádov; Janka reprezentuje vývin ako pravidelné striedanie nárastu a ústupu počtu produkovaných pádových tvarov. V troch rokoch sa rozdiely v produkcii pádov zachytených v hodinovej nahrávke strácajú.

⁸ Kombinácia dvoch pádov v jednej výpovedi sa u všetkých troch detí objavuje okolo druhého roka, avšak výkony detí v tejto schopnosti sú veľmi rozdielne. Čím vyšší je počet pádov v jednom súvislom prehovore, tým sú individuálne rozdiely medzi deťmi väčšie.

- a) sukcesívnu (najprv registrujeme pomenúvací tvar a po ňom sa začína konštituovať tvar akuzatívu);
- b) simultánnu (počas nej sa popri sebe, t. j. v komplexoch, v priebehu jedného mesiaca odrazu začínajú objavovať periférne pády; u každého z pozorovaných detí v rozličnom poradí a s rozdielnou frekvenčnou preferenciou niektorého z nich). Prekurzorom periférnych pádov je u všetkých troch sledovaných detí prudký nárast počtu produkovaných tvarov centrálnych pádov nominatívu a akuzatívu.

Preferenčné formovanie nominatívu („pádu čírej existencie“ [Miko, 1962]) a akuzatívu (pádu, v ktorom sa jeho podstata prejavuje v najkoncentrovanejšej podobe) hodnotíme ako prirodzené z hľadiska princípu kontrastu v ontogenéze reči. Ako prvé členy pádovej sústavy sa vydeľujú tie pády, ktoré vstupujú do najvýraznejšej opozície:⁹ nulová vzťahovosť pri nominatíve – totálna zasiahnutosť substancie dejom pri akuzatíve. Preferencia nominatívu a akuzatívu je očakávateľná i z toho dôvodu, že v slovenčine ide o centrálnne prvky pádového systému so všeobecnejšou a širšou pádovou sémantikou ako pri tzv. periférnych pádoch.¹⁰ Produkcia akuzatívu je v reči dieťaťa dobre pozorovateľná a časové rozpätie, pokým v ontogenéze reči popri sebe fungujú a ušľachujú sa len tvary nominatívu a akuzatívu, trvá u všetkých troch sledovaných detí pomerne dlho (od 6 do 9 mesiacov).

Utváranie periférnych pádov má celkom odlišný priebeh. V produkcii dieťaťa sa periférne pády neobjavujú sukcesívne a so stabilným poradím u všetkých detí. Na rozdiel od modelu A. N. Gvozdeva (1961) pozorujeme, že periférne pády sa objavujú v reči simultánne, v komplexoch, ako celok. Nie je možné hovoriť ani o časovej postupnosti v produkcii periférnych pádov, ani o frekvenčnej preferencii niektorého z periférnych pádov. To, čo je vo vývine reči detí hovoriacich po slovensky zjednocujúcim prvkom, nie je poradie pádov, ale ich sémantická špecifikácia (napr. sociatívny inštrumentál a inštrumentál prostriedku sa osvojujú skôr ako inštrumentál rovinovej pozície s predložkami *pod*, *nad*, *za* a *pred*).

Výsledky kolektívnej prípadovej štúdie dokumentujú, že vývin pádov sa u detí hovoriacich po slovensky koncentruje do štyroch preferenčne osvojovaných sémantických kategórií: (a) lokalizovanosť, (b) predmetnosť, (c) prospechovosť, (d) sociatívnosť.

⁹ Pád vyjadruje, v akom zmysle, v akej miere a v akom poradí sa niečo (spravidla dej) zúčastňuje na predmete pomenovanom daným podstatným menom (MSJ, 1966, s. 151 – 152). Odhliadnuc od toho, že akuzatív je v slovenčine pádom prototypickej vetnej štruktúry, ide o pád s neobmedzenou účasťou deja na pomenovanom predmete.

¹⁰ Centrálnne pády sa v slovenskej lingvistike (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 45) chápu ako „gramatické pády, bez ktorých by veta nemohla vzniknúť a byť úplná“. Patria k nim nominatív (ako pád podmetu a menného prísudku), akuzatív (pád priameho predmetu), ale aj genitív (je nielen pádom predmetu, ale aj podmetu). Za periférne pády sa pokladá datív a inštrumentál: vyjadrujú nie zásah (ako akuzatív a genitív), ale rozličné druhy príslovkových určení, zriedkavo nepriamy predmet. Majú konkrétnejšie významy než centrálnne pády, preto sa nazývajú sémantickými pádmi. Na okraji stojí lokál; používa sa iba v spojení s predložkami.

Spomedzi nich je pre vývin pádu v slovenčine rozhodujúca priestorová (smerová a miestna) sémantika. V rámci kategórie lokalizovanosť sa formujú všetky podoby nepriamych pádov a vytvárajú štruktúrovaný mikrosystém pádov založený na opozíciách:

- a) miesto (*na* + lokál, *v* + lokál, ojedinele aj *pod* + inštrumentál) – smer (*na* + akuzatív, *do* + genitív, *k* + datív);
- b) vnútro (*v* + lokál, *do* + genitív) – vonkajšok (*na* + lokál, *na* + akuzatív, ojedinele *po* + lokál);
- c) kontakt objektu s iným objektom (pády s predložkami *na*, *do*, *v*, zriedkavo *po*) – pozícia objektu vzhľadom na iný objekt (pády s predložkou *k*, zriedkavo *pod*, výnimočne *nad*, *za*; viac k ontogenéze priestorových vzťahov Kesselová, 2013).

V rámci kategórie predmetnosť sa utvára nominatív a akuzatív (najprv v singulári, neskôr aj v pluráli) a inštrumentál prostriedku (*autom*).

V kategórii prospechovosť sa formuje prospechový datív a prospechový akuzatív (*mame*, *pre mamu*) a v kategórii sociatívnosť sociatívny inštrumentál (*s mamou*). V smerovom dative sa lokalizovanosť prelína so sociatívnosťou (*k tatíkovi*).

V rodiacom sa systéme pádov možno vidieť utvárajúci sa obraz sveta, ako sa javí dieťaťu, akým je pre dieťa: priestorovo štruktúrovaný svet hmatateľných vecí a bytostí a sociálny svet kontaktu a prospechovosti.

Kvalitatívny výskum vedie k formulovaniu troch hypotéz:

- (1) pád sa u detí hovoriacich po slovensky utvára preferenčne v rámci 4 sémantických kategórií;
- (2) do troch rokov si dieťa hovoriace po slovensky osvojí všetky pádové tvary, avšak v každom páde len niektoré sémantické špecifikácie;
- (3) osvojovanie pádu má graduálny priebeh.

6 Osvojovanie pádu: výsledky kvantitatívnej metódy

Napriek tomu, že v piagetovskom chápaní vývinu sa predpokladá rovnaká postupnosť štádií bez ohľadu na časové medzníky, v ktorých ich jednotliviec dosahuje, na confirmáciu a verifikáciu hypotéz skonštruovaných na základe vhladu do vývinu pádu troch detí použijeme kvantitatívnu metódu výskumu (pozri časť 3 v tejto štúdii). Informácie o rečovom vývine poskytl rodičia 1065 detí, a to vyplnením gramatického subtestu TEKOS-u II. Nasledujúca tabuľka dokumentuje graduálnosť vo vývine pádu. Výsledky zachytávajú percentuálny podiel detí, ktoré príslušný pád produkujú v 17. mesiaci; časový medzník, v ktorom podľa reflexie rodičov príslušný pád produkuje polovica zo vzorky 1065 detí a napokon percentuálny podiel detí, ktoré jednotlivé pády produkujú v 36. mesiaci.

Tabuľka 1: Graduálne osvojovanie pádu v ranom veku
(na vzorke 1065 rodičovských hodnotení rečového vývinu detí od 17. do 36. mesiaca)

	pád	percentuálny podiel detí, ktoré príslušný pád produktujú v 17. mesiaci	mesiac, v ktorom príslušný pád produkuje mini-málne 50 % detí	percentuálny podiel detí, ktoré príslušný pád produkujú v 36. mesiaci
I. najužšie jadro pádo- vého systé- mu	bezpředložkový akuzatív	10	21.	90
	prospechový datív	10	22.	90
	sociatívny inštrumentál	5	23.	90
	akuzatív plurálu	5	23.	90
	smerový genitív (<i>do</i>)	2	23.	90
	smerový datív (<i>k</i>)	8	23.	90
	nominatív plurálu	5	24.	90
	miestny lokál (<i>v</i>)	1	24.	90
	inštrumentál prostriedku	4	24.	90
	smerový akuzatív (<i>na</i>)	3	24.	90
	miestny lokál (<i>na</i>)	1	24.	90
II. širšie jadro pádového systému	prospechový aku- zatív (<i>pre</i>)	3	25.	80
	obsahový lokál (<i>o</i>)	0	25.	80
III. najširšie jadro pádo- vého systé- mu	inštrumentál (<i>pod</i>)	0	27.	75
	inštrumentál (<i>pred, za</i>)	0	33.	60

Jadro utvárajúceho sa pádového systému u detí hovoriacich po slovensky pred-
stavuje 11 špecifikácií pádu:

(1) bezpředložkový akuzatív,

- (2) pády súvisiace so sociálnou skúsenosťou dieťaťa (prospechový datív a sociatívny inštrumentál)¹¹,
- (3) pády s priestorovou sémantikou (smerový genitív, smerový datív, miestny akuzatív, miestny lokál),
- (4) pád súvisiaci s koordináciou cieľa a prostriedku na jeho dosiahnutie (inštrumentál prostriedku),
- (5) pády s významom mnohosti (nominatív a akuzatív plurálu).

Ide o najužšie jadro pádového systému, z ktorého v 17. mesiaci jednotlivé reprezentanty používa najviac 1 – 10 % detí, do 24. mesiaca polovica detí a v 36. mesiaci takmer všetky deti (90 %).

Širšie jadro pádového systému tvoria pády, ktoré v 17. mesiaci používajú najviac 3 % detí, po druhom roku (25. mesiac) polovica detí a v 36. mesiaci 80 % detí. Sociálnu skúsenosť dopĺňa prospechový akuzatív, utvára sa obsahový lokál.

Do najširšieho jadra možno zahrnúť inštrumentál s priestorovou sémantikou: inštrumentál s predložkou *pod* a s predložkami *nad* a *za*, ktorými sa dotvára mikrosystém predložiek rovinovej pozície (v troch rokoch ich registruje 75 – 60 % rodičov zo skúmanej vzorky).

7 Záver

Kvantitatívna metóda je confirmáciou a verifikáciou hypotéz získaných kvalitatívnym výskumom. Hoci z chronologického hľadiska a z hľadiska kvantitatívnych indikátorov výpovedí s pádovými tvarmi sú očividné individuálne rozdiely a špecifiká, z hľadiska sémantických špecifikácií pádu a postupnosti, s akou si ich slovenské deti osvojujú, pozorujeme interindividuálne zhody, či zákonitosť jednotlivého.

Obdobie 17. – 36. je obdobím intenzívneho osvojovania gramatickej kategórie pádu. V troch rokoch prototypové jadro pádového systému používajú takmer všetky deti (podľa rodičovského hodnotenia 90 % detí).

Vývin pádu nemá štadiálnu, ale skôr graduálnu povahu.

Do troch rokov dieťa hovoriace po slovensky používa všetky pádové tvary, avšak len niektoré pádové významy. Preferenčné sémantické špecifikácie sa utvárajú v sémantických kategóriách lokalizovanosť, predmetnosť, sociatívnosť, prospechovosť.

Najbezprostrednejšie je s vývinom pádu spätá kategória lokalizovanosť. V rámci tejto kategórie sa konštituuujú všetky pádové tvary. Prototypové jadro pádového systému dokumentuje, že okrem priestorovej orientácie je pre vývin pádu

¹¹ Podľa výskumu pragmatických funkcií Niniovej a Snowovej (1996, s. 67 – 69) majú prvé detské výpovede dva základné interakčné ciele: zapojiť sa do komunikácie ako rovnocenný partner a zabezpečiť si pocit vzájomnosti a blízkosti. Preferenciu sociatívneho inštrumentálu pokladáme za priemet pragmatiky do gramatiky.

nevyhnutná sociálna skúsenosť, skúsenosť so zaobchádzaním s predmetmi a s koordináciou cieľa a prostriedku na jeho dosiahnutie.

Zoznam bibliografických odkazov:

DOLNÍK, J.: Konceptia novej morfológie spisovnej slovenčiny. [Conception of a New Morphology of the Standard Slovak Language.] *Slovenská reč*, 2005, 70, 4, s. 193 – 210.

DOLNÍK, Juraj: Jazykový systém ako kognitívna realita. In: *Jazyk a kognícia*. [A Language system as a Cognitive Reality.] Eds. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava: Kalligram 2005, s. 39 – 83.

EISENBEISS, S. – NARASIMHAN, B. – VOEIKOVA, M.: The Acquisition of Case. In: *The Oxford Handbook of Case*. Oxford University Press 2008, s. 369 – 383. Dostupné na: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199206476.001.0001/oxfordhb-9780199206476-e-25> [Cit. 2014-01-09.]

GAGARINA, N. – VOEIKOVA, M.: Acquisition of case and number in Russian. In: *Development of Nominal Inflection in First Language Acquisition: A cross-Linguistic Perspective*. Eds. U. Stephany and M. D. Voeikova. Study on language acquisition. 30. Berlín: Walter de Gruyter 2009, s. 179 – 216. Dostupné na: <http://books.google.sk/books?id=TOckzdmaP14C&pg=PA179&dq=Voeikova+and+Gagarina+2002&hl=en&sa=X&ei=awrXUqanBKWv7QbtrIDIBA&ved=0CC4Q6AEwAA#v=onepage&q=Voeikova%20and%20Gagarina%202002&f=false>

GAVORA, P.: *Sprievodca metodológiou kvalitatívneho výskumu*. [Guidebook for Qualitative Research Methodology.] Bratislava: Regent 2006. 239 s.

GVOZDEV, A. N.: *Voprosy izučeniya detskoj reči*. [Questions in Child Language Studies.] Moskva: Izdatel'stvo APN RSFSR 1961.

KAPALCOVÁ, S. – SLANČOVÁ, D. – BÓNOVÁ, I. – KESSELOVÁ, J. – MIKULAJOVÁ, M.: *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. [Evaluation of communication skills of early-aged children.] Bratislava: Slovenská asociácia logopédov 2010. 110 s.

KESSELOVÁ, J.: Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa. [Semantic categories in early child speech ontogenesis.] In: *Štúdie o detskej reči*. Ed.: D. Slančová. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Presoviensis. Prešov: Filozofická fakulta PU 2008, s. 121 – 168.

KESSELOVÁ, J.: Orientačná metafora a osvojovanie si reči. [Orientational metaphor and language acquisition.] In: *Slovo a obraz v komunikaci s dětmi*. Ostrava: Pedagogická fakulta, 2013, 3, 1, s. 5 – 19. Dostupné na: <http://pdf.osu.cz/kcd/dokumenty/slovoaobraz/slovoaobraz-3-1.pdf>

MIKLUŠ, M.: K otázke gramatického významu pádov z pohľadu ideografickej lingvistiky. In: Reflexie aktuálneho výskumu ruského jazyka. [The Question of Grammatical Meaning from the view of Ideographic Linguistics.] In: *Zborník referátov z Medzinárodnej konferencie v Nitre 18. mája 1999*. Red. E. Ondrejčeková. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 1999, s. 7 – 17.

MIKO, F.: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. [Grammatical gender, number and case of nouns.] Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 254 s.

MISTRÍK, J.: *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine*. [Frequency of Grammatical Forms and Constructions in Slovak language.] Bratislava: Veda 1985, s. 69.

NINIO, A. – SNOW, C. E.: *Pragmatic Development*. Boulder – Oxford: Westview Press 1996. 240 s.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. [Contemporary Slovak language. Morphology.] Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 44 – 47.

PAČESOVÁ, J.: *K vývoji gramatických kategórií v detskej reči*. Sborník prací FF Brněnské univerzity. [On Development of Grammatical Categories in Child Language.] Brno: UJEP 1972, s. 9 – 19.

Pre- and Protomorphology: Early Phases of Morphological Development in Nouns and Verbs. Studies in Theoretical Linguistics. 29. Eds. Maria D. Voeikova and Wolfgang Dressler Mnichov: Lincon Europa 2002. 200 pp.

Resumé

How does the Grammatical Case develop?

The aim of the research is to describe the development of the grammatical category of case in the early development of Slovak-speaking children (up to 36 months). We use two methods: qualitative and quantitative. The qualitative method presents the longitudinal studies of 3 Slovak-speaking children communicating with their parents in standard situations. The quantitative method presents the Slovak adaptation of MacArthur-Bates Communicative Development Inventories – Test of Communicative Behavior II (TEKOS II). The research sample consists of 1065 children (539 girls and 526 boys aged from 17 to 36 months). The first case forms appear in 4 semantic categories: objectness, locationality, beneficiality, sociativity. Semantic concretization of cases and pragmatic functions of utterances with case forms develop in all Slovak-speaking children identically